

رابطه بین بودجه عمومی دولت، تراز پرداختها و نقدینگی

نام دفتر: مطالعات برنامه و بودجه

شماره مسلسل: ۲۳۰۱۲۳۴۶

تاریخ انتشار: ۱۳۹۱/۱/۲۸

۱. تراز پرداختها

تراز پرداختها ارزش معاملات اقتصادی ساکنین یک کشور با سایر کشورهای جهان را برای یک دوره زمانی مشخص نشان می‌دهد. تراز پرداختها شامل دو حساب اصلی «حساب جاری»^۱ و «حساب سرمایه و مالی»^۲ است. حساب جاری ارزش کالاها، خدمات، درآمد نیروی کار، درآمد حاصل از دارایی‌ها و بدهی‌های مالی و نیز انتقالات جاری را دربرمی‌گیرد.

حساب سرمایه و مالی که شامل دو حساب سرمایه و مالی است، خالص ارزش تغییر در دارایی‌های خارجی افراد مقیم یک کشور را دربرمی‌گیرد. حساب سرمایه شامل اقلامی نظیر انتقالات سرمایه‌ای و خالص تحصیل دارایی‌های غیرمالی تولید نشده است و حساب مالی اقلامی مانند خالص سرمایه‌گذاری مستقیم، خالص سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار، استفاده از اعتبارات صندوق بین‌المللی پول و دارایی‌های خارجی نظیر طلا پولی، حق برداشت مخصوص،^۳ ارز و سایر مطالبات را دربرمی‌گیرد.

از میان حساب‌های تراز پرداختها، تراز حساب جاری که تفاوت ارزش بدهکار و بستانکار کالاها، خدمات، درآمد و انتقالات جاری در موازنه پرداختها را نشان می‌دهد، در تحلیل‌های مربوط به عدم تعادل بخش خارجی بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. کسری در حساب جاری می‌تواند با مازاد حساب سرمایه ناشی از ورود جریان‌های مالی پوشش داده شود. تراز کلی موازنه پرداختها^۴ نیز میزان تغییر در ذخایر بین‌المللی یک کشور را نشان می‌دهد.

جدول زیر تراز پرداخت‌های کشور را برای سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۸۴ که توسط بانک مرکزی منتشر شده است نشان می‌دهد.

جدول ۱. موازنه پرداختها (میلیون دلار)

مقدماتی						عنوان	ردیف
سال ۱۳۸۹	سال ۱۳۸۸	سال ۱۳۸۷	سال ۱۳۸۶	سال ۱۳۸۵	سال ۱۳۸۴		
۲۵۴۵۷	۱۰۲۸۲	۲۲۹۰۲	۳۲۵۹۴	۲۰۵۸۵	۱۵۳۹۲	حساب جاری	۱
۴۰۱۶۵	۲۰۹۳۶	۳۱۰۹۰	۳۹۴۲۷	۲۶۲۰۴	۲۱۱۴۳	حساب کالا	۱-۱
۱۰۸۶۱۲	۸۷۵۳۴	۱۰۱۲۸۹	۹۷۶۶۷	۷۶۱۹۰	۶۴۵۲۵	صادرات کالا (فوب)	۱-۱-۱
۸۶۰۵۲	۶۹۸۲۵	۸۶۶۱۹	۸۴۵۰۵	۶۴۶۶۵	۵۵۷۹۱	صادرات نفتی*	۱-۱-۱-۱
۲۲۵۶۰	۱۷۷۰۹	۱۴۶۷۰	۱۳۱۶۲	۱۱۵۲۵	۸۷۳۴	صادرات غیرنفتی	۱-۱-۱-۲
۶۸۴۴۶	۶۶۵۹۸	۷۰۱۹۹	۵۸۲۴۰	۴۹۹۸۷	۴۳۳۸۱	واردات کالا (فوب)	۱-۱-۲
۳۴۹۶	۶۶۰۰	۷۸۱۵	۶۲۴۸	۶۱۵۵	۴۰۹۳	گاز و فرآورده‌های نفتی**	۱-۱-۲-۱
۶۴۹۵۰	۵۹۹۹۸	۶۲۳۸۴	۵۱۹۹۲	۴۳۸۳۲	۳۹۲۸۹	سایر کالاها	۱-۱-۲-۲
-۱۵۱۱۲	-۱۱۰۷۰	-۹۸۷۶	-۸۴۲۹	-۶۳۱۲	-۵۸۴۱	حساب خدمات	۱-۲
-۸۲	-۸	۱۳۲۸	۹۵۴	۱۱۱	-۴۰۷	حساب درآمد	۱-۳
۴۸۶	۴۲۴	۳۶۲	۶۴۲	۴۸۲	۴۹۶	حساب انتقالات جاری	۱-۴
-۱۶۵۳۱	-۱۳۵۲۹	-۹۹۵۸	-۱۳۵۹۷	-۶۳۰۶	-۱۶۴	حساب مالی و سرمایه	۲
-۹۸۷۲	-۴۰۲۱	-۴۷۱۷	-۳۷۴۳	-۲۸۹۰	-۶۶۱	اشتباهات و از قلم افتادگی	۳
-۹۴۷	-۷۲۶۸	۸۲۲۹	۱۵۲۵۴	۱۱۳۸۹	۱۴۵۶۷	موازنه کل	

مآخذ: پایگاه اطلاعاتی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، بخش آمار و داده‌ها، قسمت گزیده آمارهای اقتصادی، بخش تراز پرداختها.

* ارزش نفت خام، فرآورده نفتی، گاز طبیعی، میعانات و مایعات گازی (تعرفه‌های ۲۷۰۹، ۲۷۱۰ و ۲۷۱۱) صادر شده توسط شرکت‌های ملی نفت ایران، ملی گاز ایران، ملی پالایش و پخش فرآورده‌های نفتی ایران، شرکت‌های پتروشیمی و سایرین (گمرکی و غیرگمرکی).

** ارزش فرآورده‌های نفتی، گاز طبیعی، میعانات و مایعات گازی (تعرفه‌های ۲۷۰۹، ۲۷۱۰ و ۲۷۱۱) وارد شده توسط شرکت‌های ملی نفت ایران، ملی گاز ایران، ملی پالایش و پخش فرآورده‌های نفتی ایران و سایرین (گمرکی و غیرگمرکی).

1. Current Account
2. Capital and Financial Account
3. Special Drawing Right (SDR)
4. Overall Balance

ارقام ترازپرداخت‌ها معمولاً با دلار نشان داده می‌شوند و ماهیت آنها از نوع جاری و روانه^۱ است، یعنی مبادله (صادرات و واردات) در طول سال را نشان می‌دهد. ارقام دلاری تراز پرداخت‌ها در واقع از تبدیل واحد پولی مبادله (برای مثال یورو، ین، پوند و...) به دلار براساس نرخ مبادله دلار و واحد پولی در زمان ثبت به دست می‌آید. برای مثال اگر در زمان ثبت نرخ مبادله دلار / یورو ۰/۹۵ بوده باشد (یعنی یک یورو معادل ۱/۰۵ دلار) و ۱۰۰ یورو کالا صادر کرده باشیم، در تراز پرداخت معادل ۱۰۵ دلار ثبت شده است. با تغییر در نرخ مبادله دلار / یورو میزان رقم ثبت شده تغییر می‌کند و در نتیجه رقم موازنه کل تراز پرداخت‌ها که کاهش یا افزایش در ذخایر رسمی بین‌المللی را نشان می‌دهد بدون اینکه تغییری در مقدار صورت گرفته باشد، تغییر خواهد داد.

اطلاعات جدول ترازپرداخت‌ها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۹ موازنه کل تراز پرداخت‌ها با کسری یک میلیارد دلاری مواجه بوده است که در آن حساب جاری ۲۵/۴ میلیارد دلار، خالص حساب مالی و سرمایه ۱۶/۵- میلیارد دلار و اشتباهات آماری و از قلم افتادگی ۹/۹- میلیارد دلار بوده است. این به معنی کاهش ذخایر رسمی کشور به میزان یک میلیارد دلار در سال ۱۳۸۹ است.

ذخایر رسمی بین‌المللی متغیری کلیدی در بررسی آسیب‌پذیری کشور در زمان بحران‌های خارجی است. از جمله نسبت‌های مرتبط با آن، نسبت واردات به ذخایر رسمی بین‌المللی است. عدد این نسبت نشان می‌دهد در صورت قطع درآمدهای ارزی، تا چند ماه کشور می‌تواند به واردات ادامه دهد. از این‌رو کشورها در تلاش هستند با افزایش ذخایر خود درجه آسیب‌پذیری را کاهش دهند.

۲. پایه پولی

پایه پولی^۲ یکی از دو جزء اصلی مؤثر بر نقدینگی است، از این نظر به آن پول پر قدرت^۳ نیز می‌گویند، زیرا تغییر در پایه پولی منجر به افزایش بزرگ‌تری در پول می‌شود. پایه پولی را می‌توان از دو منظر دارایی‌ها (منابع) و بدهی‌های (مصارف) بانک مرکزی تعریف کرد. از منظر دارایی‌ها (منابع)، پایه پولی مجموع دارایی‌های خارجی (خالص طلا، ارز و سایر اوراق بهادار خارجی) و داخلی (مطالبات از بخش دولتی و بانک‌ها) است.

از منظر بدهی‌ها (مصارف)، پایه پولی شامل آن دسته از بدهی‌های بانک مرکزی است که گسترش پول در مفهوم وسیع را حمایت می‌کند. از این منظر، پایه پولی شامل اسکناس و مسکوک در جریان، بدهی بانک مرکزی به سایر شرکت‌های سپرده‌پذیر (شامل سپرده‌های قانونی، سپرده‌های دیداری، سایر سپرده‌ها)، اوراق بهادار بانک مرکزی داخل در تعریف پول در مفهوم وسیع است. در ایران پایه پولی بیشتر از منظر دارایی‌ها (منابع) مورد استفاده قرار می‌گیرد. پایه پولی (یا خالص دارایی‌های بانک مرکزی) در ایران شامل اجزای زیر است: خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی؛ خالص مطالبات از بخش دولتی؛ مطالبات از بانک‌ها؛ خالص سایر اقسام؛ اوراق مشارکت بانک مرکزی.

ارقام پایه پولی به ریال نشان داده می‌شود و ماهیت آنها از نوع انباره^۴ است. یعنی، نتیجه مبادله را در پایان دوره (سال) نشان می‌دهد. خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی نشان‌دهنده معادل ریالی مانده دارایی‌های ارزی منهای بدهی‌های ارزی است. بنابراین تغییرات آن حاصل تغییر در دارایی‌ها یا بدهی‌های ارزی و یا هر دو است. برای مثال مانده حساب ذخیره ارزی در سمت دارایی‌های ارزی بانک مرکزی به‌عنوان ذخایر رسمی کشور ثبت می‌شود و در سمت بدهی‌های بانک مرکزی به‌عنوان بدهی ارزی بانک مرکزی به دولت ثبت می‌شود.

۳. سازوکار بین بودجه عمومی دولت، تراز پرداخت‌ها و نقدینگی

شکل ۱ سازوکار موجود بین بودجه، تراز پرداخت‌ها و نقدینگی را نشان می‌دهد. مجموع خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی، خالص بدهی بخش دولتی به بانک‌ها و بدهی بخش غیردولتی به بانک‌ها، حجم نقدینگی را تشکیل می‌دهند.

مازاد تراز پرداخت‌ها، خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی را افزایش می‌دهد که از طرفی سود سهام دولت از درآمدهای بانک مرکزی را افزایش می‌دهد و از طرف دیگر اثر افزایشی بر حجم نقدینگی دارد. بخش بزرگی از صادرات نفت خام و میعانات گازی از طریق سازوکار تعریف شده در قانون بودجه وارد بودجه شده و به مصرف می‌رسد. برحسب میزان تسهیلات بانکی پرداخت شده به دولت و شرکت‌های دولتی و بازپرداخت آنها، خالص بدهی دولت به بانک‌ها تغییر می‌کند. از سمت دیگر نیز با توجه به میزان تسهیلات پرداخت شده بانک‌ها، به بخش غیردولتی و بازپرداخت آنها، بدهی بخش غیردولتی به بانک‌ها تغییر می‌کند. با مفروض بودن بدهی بخش غیردولتی به

1. Flow
2. Monetary Base
3. High-powered Money
4. Stock

بانکها و خالص بدهی بخش دولتی به بانکها، افزایش خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی موجب افزایش حجم نقدینگی و به‌موجب آن افزایش نرخ تورم می‌گردد.

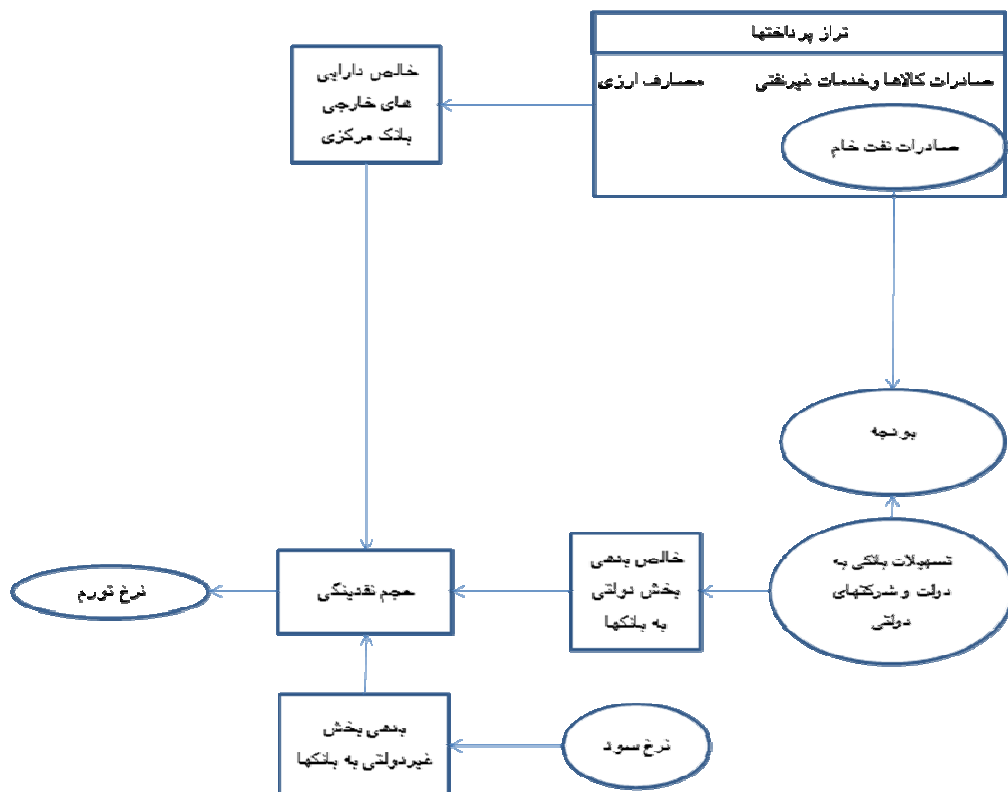
در شکل ۲ یک ابزار بودجه‌ای معرفی می‌شود که نقش تثبیت‌کننده بودجه، مهار تورم و تسریع رشد اقتصادی از طریق بهبود محیط کسب‌وکار را دارد. این ابزار بودجه‌ای در واقع یک صندوق یا حساب است که دفتر بودجه مرکز پژوهش‌ها آن را صندوق سرمایه‌گذاری دولت نامیده است و کارکرد آن بدین قرار است که درآمدهای حاصل از صادرات نفت خام و فرآورده‌های نفتی پس از واریز سهم صندوق توسعه ملی و سهم شرکت ملی نفت، توسط بانک مرکزی به نرخ روز ارز به ریال تبدیل شده و به این صندوق واریز می‌شود، آنگاه بابت منابع نفتی (ریالی) لحاظ شده در بودجه، بانک مرکزی موظف می‌شود که هر ماه از این صندوق برداشت کرده و به حساب خزانه‌داری کل کشور واریز کند.^۱

همان‌طور که در شکل ۲ ملاحظه می‌شود، در این سازوکار بخشی از درآمدهای نفتی در صندوق سرمایه‌گذاری دولت به‌صورت ریالی باقی می‌ماند در نتیجه خالص بدهی دولت به بانکها را کاهش می‌دهد. از طرف دیگر با توجه به مازاد تراز پرداخت‌ها، خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی افزایش می‌یابد. چنانچه افزایش در خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی و کاهش در خالص بدهی دولت به بانکها برابر باشند آنگاه حجم نقدینگی ثابت خواهد بود که به‌موجب آن نرخ تورم از این بابت مهار می‌شود.

اما اگر پس‌انداز در صندوق سرمایه‌گذاری دولت پایین باشد به‌گونه‌ای که کاهش در خالص بدهی دولت به بانکها کمتر از افزایش خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی باشد آنگاه نقدینگی افزایش یافته و تورم از این بابت افزایش می‌یابد.

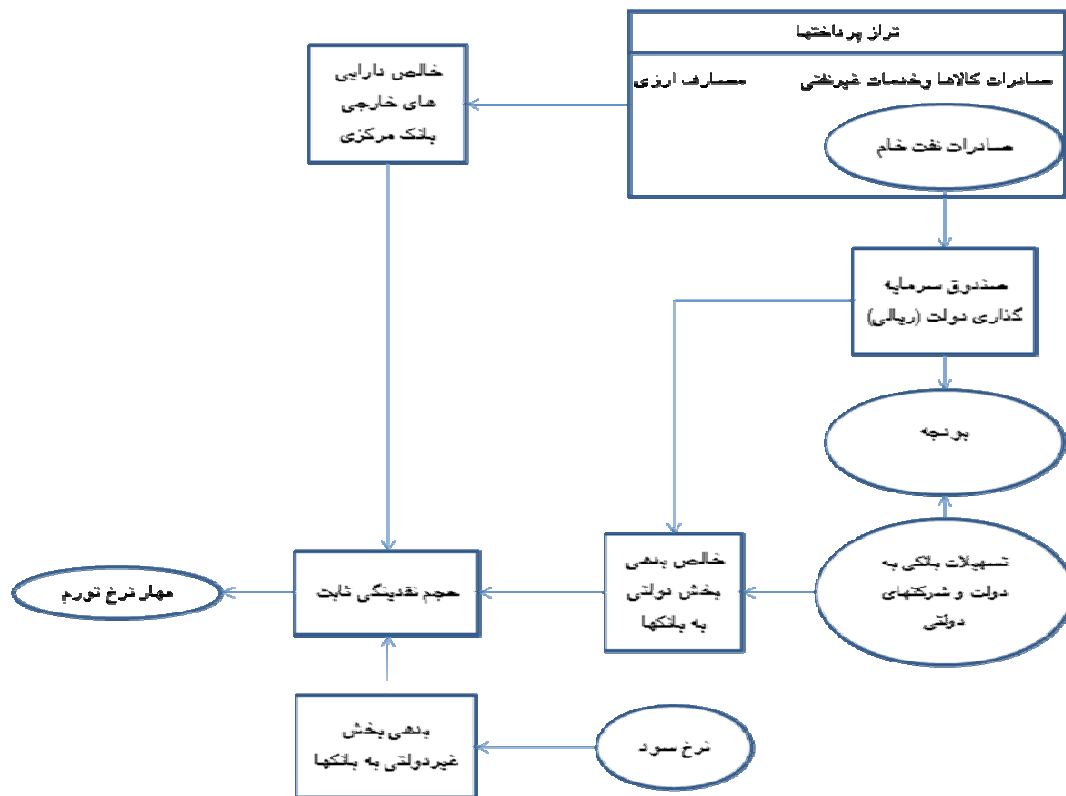
در حالت سوم (بهترین حالت) اگر پس‌انداز در صندوق سرمایه‌گذاری دولت بالا باشد به‌گونه‌ای که کاهش در خالص بدهی دولت به بانکها بیش از افزایش خالص دارایی‌های خارجی بانک مرکزی باشد آنگاه می‌توان بدهی بخش غیردولتی را افزایش داد که به معنی توانایی بیشتر بانکها برای پرداخت تسهیلات بانکی به بخش غیردولتی و کاهش نرخ سود بانکی است درحالی که حجم نقدینگی ثابت باقی‌مانده و تورم مهار می‌شود از این طریق محیط کسب‌وکار بهبود یافته و تولید ملی و رشد اقتصادی تقویت می‌شود.

شکل ۱. سازوکار موجود بین بودجه و تراز پرداخت‌ها و نقدینگی

۱. برای توضیحات بیشتر راجع به کارکرد این صندوق به گزارش درباره لایحه بودجه سال ۱۳۹۱ کل کشور (۵۲) پیش‌بینی عملکرد بودجه سال ۱۳۹۱ و اثر آن بر اقتصاد ملی مراجعه کنید.

شکل ۲. سازوکار پیشنهادی بین بودجه و تراز پرداختها و نقدینگی

جمع بندی

بنا به دلایل متعددی طراحی ابزار بودجه‌ای که دارای نقش تثبیت‌کننده بودجه، مهار تورم و تسریع رشد اقتصادی در ساختار اقتصاد کشور باشد ضروری است. این ابزار بودجه‌ای یک صندوق یا حساب است که دفتر بودجه مرکز پژوهش‌ها آن را صندوق سرمایه‌گذاری دولت نامیده است. در ادامه به منظور ایجاد چنین ابزار بودجه‌ای پیشنهاد می‌شود تغییرات زیر در متن ماده واحده لایحه لحاظ شود:

الف) متن زیر از جز «ب» بند «۱-۱» حذف شده.

«پس از تحقق سهم درآمدی دولت با فروش مبالغ ارزی به نرخ روز واریز نماید»

و متن زیر جایگزین آن شود:

«بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران موظف است پس از واریز مبالغ فوق، معادل ریالی مابقی وجوه حاصله را همراه به صندوق سرمایه‌گذاری دولت که بدین منظور افتتاح می‌شود، واریز کند. مبالغ ریالی ردیف‌های درآمدی ۲۱۰۱۰۱ مندرج در جدول ۵ این قانون و دو درصد (۲٪) وجوه حاصل از صادرات نفت خام موضوع ماده (۱۳۲) قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه موضوع ردیف ۲۱۰۱۰۹ با برداشت از صندوق فوق تأمین مالی می‌شود.»

ب) متن زیر به انتهای جزء «پ» بند «۱-۱» اضافه شود:

«خزانه‌داری کل کشور موظف است مابقی درآمد حاصله را به حساب‌های موقت بانک مرکزی انتقال داده و بانک جمهوری اسلامی ایران موظف است که وجوه مزبور را به ریال تبدیل کرده و به صندوق سرمایه‌گذاری دولت واریز کند.»